

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ВОЛИНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ЛЕСІ УКРАЇНКИ
ФАКУЛЬТЕТ ФІЛОЛОГІЇ ТА ЖУРНАЛІСТИКИ**

Кафедра полоністики і перекладу

На правах рукопису

ВОЙТЮК МАРІЯ ОЛЕКСАНДРІВНА

КОЗАЦЬКА УКРАЇНА У ТВОРЧОСТІ

Ю.-Б. ЗАЛЕСЬКОГО, Ю. СЛОВАЦЬКОГО ТА С. ГОЩИНСЬКОГО

Спеціальність: 035 Філологія

Освітньо-професійна програма: «Мова та література (польська). Переклад»

Робота на здобуття освітнього ступеня «магістр»

Науковий керівник:

**ОСТАПЧУК ВІКТОРІЯ
ВІКТОРІВНА**

канд. філологічних наук, доц.
кафедри полоністики і перекладу

РЕКОМЕНДОВАНО ДО ЗАХИСТУ

Протокол № _____
засідання кафедри полоністики
і перекладу
від _____ 2025 р.

Завідувач кафедри:
доктор філологічних наук,
проф. Сухарева С. В. _____

ЛУЦЬК – 2025

АНОТАЦІЯ

Войтюк М. О. Козацька Україна у творчості Ю.-Б. Залеського, Ю. Словацького та С. Гощинського. Магістерська робота на здобуття освітнього ступеню магістра. Спеціальність : 035 «Філологія (Мова та література (польська). Переклад)». Луцьк, 2025. 57 с.

Роботу присвячено зіставно-порівняльному аналізу творів Ю.-Б. Залеського, Ю. Словацького та С. Гощинського і з'ясуванню спільного й відмінного у відображенні української історії, а також у змалюванні образу українського козака.

Матеріал дослідження є новим, оскільки обраний художній матеріал містить і маловідомі для українського читача твори обраних авторів.

Вияснено, що саме козацьке життя захоплювало романтиків і тому ця тема є провідною у творчості багатьох представників «української школи». Козаки, які вважалися найбільш репрезентативним втіленням ідеї народу, були моделлю романтичного героя – людини простої, волелюбної, сміливої, з почуттям власної гідності, й людини, яка вміє цінувати, захищати свободу. Різноманітність романтичних трактувань образів України, потягувала за собою різноманітні образи героя-козака.

Виявлено, що образ байронічного героя – мужнього, фізично вправного, сміливого, зухвалого, таємничого і безмежно гордого – був широко розповсюджений у добу романтизму, зокрема у творчості Ю. Словацького, Ю.-Б. Залеського та С. Гощинського.

Показано, що у своїх творах на історичну тематику Ю.-Б. Залеський відобразив шанобливе ставлення до козацького війська, наділивши його романтичними рисами. Автор використовує українську символіку, історичний сюжет, фольклорну ритмомелодику і мотиви. Польський поет створив прекрасну картину перемоги козаків і показав мужність українського народу в боротьбі з ворогами за свою незалежність.

Доведено, що завершення і найвище втілення теми українського козацтва маємо у творчості Ю. Словацького, котрий у своїй знаменитій поемі

«Żmija» показав героя – гетьмана Змія, що увібрав у себе демонізм, таємничість, пригодницьке начало. В образі Змія стикаємось із взірцевим байронічно-романтичним героєм, адже козацький ватажок за великим рахунком є персоніфікацією головних романтичних уявлень про егоцентричну натуру як втілення всього спонтанного, вільного й самобутнього, водночас демонструючи в тих якостях трагізм можливого, однак не сповненого.

Натомість, Небаба – герой поеми «Zamek Kaniowski» Северина Гощинського – справжній лицар, який здатний на самопожертву. Це – герой-бунтар, який сам на сам знаходиться у конфлікті з суспільством. Він неодноразово кидає йому виклик і відстоює свою гідність, адже його вчинками керують високі почуття, а у собі він поєднав риси як фізичної, так і духовної краси. Постаючи перед обличчям добра і зла, життя та смерті, гідності та зневаги, герой не втрачає надії, мужньо йде в бій, покладаючись на волю та промисел Божий, як це і було за доби козаччини.

Результати дослідження можуть бути використані на усіх видах занять із зарубіжної та української літератури в школах, гімназіях, ліцеях, НВК тощо, а також при викладанні курсів історії польської літератури на філологічних факультетах ВНЗ.

Ключові слова: «українська школа», польський романтизм, байронізм, фольклоризм, образ козака, образ козацької України.

ABSTRACT

Voytiuk, M. Cossack Ukraine in the works of Yu.-B. Zaleskyi, Yu. Slovackyi and S. Goshchynskyi. Master's thesis for obtaining a master's degree. Specialty: 035 “Philology (Language and literature (Polish). Translation)”. Lutsk, 2025. 57 p.

The work is devoted to a comparative analysis of the poems of Yu.-B. Zaleskyi, Y. Slovackyi and S. Goshchynskyi and finding out its common and

different features in the depiction of Ukrainian history, as well as in depicting of artistic image of a Ukrainian Cossack.

The research material is new, as the selected artistic material also includes works by selected authors that are mostly unknown to the Ukrainian reader.

It was found that the Cossack life itself fascinated the romantics and that is why this theme is the leading one in the work of many representatives of the “Ukrainian school”. Cossacks, who were considered the most representative embodiment of the national democratic ideas of the ukrainians, were also a model of a romantic hero – freedom-loving, brave person with a sense of self-worth, and a person who knows how to value and protect freedom. The variety of romantic interpretations of the images of Ukraine entailed various images of the Cossack hero.

It was revealed that the image of the Byronic hero – courageous, physically skilled, brave, audacious, mysterious and infinitely proud – was widely spread in Romanticism, particularly in the works of Yu. Slovacky, Yu.-B. Zaleskyi and S. Goshchynskyi.

It is shown that in his works on historical subjects Yu.-B. Zalesky reflected a respectful attitude towards the Cossack army, endowing it with romantic features. The author uses Ukrainian symbols, a historical plot, folk rhythms and motifs. The Polish poet created a beautiful picture of the victory of the Cossacks and showed the courage of the Ukrainian people in the fight against enemies for their independence.

It has been proven that the completion and highest embodiment of the theme of the Ukrainian Cossacks is found in the work of Y. Slovacky, who in his famous poem “Žmija” (“Snake”) showed the hero – hetman Zmiy, who absorbed demonism, mystery, and adventurism. In the image of Zmiy, we encounter an exemplary Byronic-romantic hero, because the Cossack leader is personification of the main romantic ideas about self-centered nature as the embodiment of everything spontaneous, free and original, at the same time demonstrating in those qualities the tragedy of the possible, but not fulfilled.

Instead, Nebaba – the hero of the poem “Zamek Kaniowski” (“Kaniowski Castle”) by Severyn Goshchynskyi – is a real knight who is capable of self-sacrifice. This is a rebel hero who is alone in conflict with society. He repeatedly challenges him and defends his dignity, because his actions are guided by high feelings, and in himself he combined the features of both physical and spiritual beauty. Faced with good and evil, life and death, dignity and contempt, the hero does not lose hope, courageously goes into battle, relying on the will and providence of God, as it was in the days of the Cossacks.

The results of the research can be used in all types of classes on foreign and Ukrainian literature in schools, gymnasiums, lyceums, national universities, etc., as well as in teaching courses on the history of Polish literature at philological faculties of universities.

Key words: “Ukrainian school”, Polish Romanticism, Byronism, folklorism, the image of a Cossack, the image of Cossack Ukraine.

ЗМІСТ

ВСТУП	8
РОЗДІЛ І. ТВОРЧА ОСОБИСТІСТЬ ЮЛІУША СЛОВАЦЬКОГО В КОНТЕКСТІ «УКРАЇНСЬКОЇ ШКОЛИ»	13
1.1. Вплив «української школи» на художню творчість Юліуша Словацького	13
1.2. Юліуш Словацький – співець українського козацтва	18
РОЗДІЛ ІІ. КОЗАЦЬКА ЕПОХА В КОНТЕКСТІ ПОЛЬСЬКОГО РОМАНТИЗМУ	23
2.1. Доба козаччини в потрактуванні представників «української школи».....	23
2.2. Байронічний герой у творах Ю. Словацького, Ю.-Б. Залеського та С. Гощинського.....	35
ВИСНОВКИ	52
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	55

ВСТУП

Юліуш Словацький за життя не був належно пізнаний та поцінований і лише після смерті здобув визнання, читацьку аудиторію та світову славу. Створена ним традиція звернення до високої ідейності, тематичного різномаїття, багатства думок, розробка нових сюжетів та жанрів, наповнення слова чудодійною енергією і неповторним тембром звучання, – все це сприяло посиленню соціально-естетичного впливу на свідомість наступних поколінь. Його творчість не залишала читачів байдужими, була живлющим джерелом, привертала увагу до суспільних та літературних проблем. У всьому світі літературні критики не оминають його постаті польського поета-романтика.

В Україні Юліуш Словацький став відомим у середині XIX століття. Галичина знала твори поета ще за його життя. Дослідженням життя і творчості польського митця займалися: І. Франко, О. Пчілка, М. Драгоманов, Л. Українка, Г. Вервес, М. Бажан, Д. Павличко, С. Левінська, В. Щурат, Р. Радишевський, Є. Нахлік. Українська літературна критика розглядала різні аспекти життя і творчості Юліуша Словацького: від біографічних відомостей до аналізу поетичних і драматичних творів.

Творчість Юліуша Словацького також була об'єктом вивчення польських критиків: В. Яблоновського, К. Ярецького, С. Довжицького, І. Матушевського, М. Яніона, І. Жмігородської, Ю. Павліковського, В. Фельдмана, Ю. Клейнера, А. Ковальчиковської та ін. Критики та літературознавці не оминають українських мотивів у творчості Юліуша Словацького. У своїх працях звертають увагу на твори, де присутній український елемент та українська тематика. Про «українські» твори Юліуша Словацького були схвальні відгуки та думки. А. Бельовський писав, що йому сподобався місцевий колорит «*Żmiji*», поетично правдиве змалювання місцевості, доби, героїв, а також зазначив, що поеми Юліуша Словацького «*sprawiają ci rozkosz taką, jakiej jeszcze od czasu «Wallenroda» i «Zamku Kaniowskiego» nie doznawałeś*» [53, с. 8].

Захоплення українською тематикою прийшло до Словацького ще на початку його поетичної творчості, ще до того, як він задекларував Україну як свою вітчизну. Вивчаючи українську історію, Словацький відкрив знамениту тему, яка чудово надавалася для створення «байронівської» поеми – історію Запорозької Січі. Так постає поема «Žmija».

Вихований в польському інтелектуальному середовищі, де читали і розмовляли кількома європейськими мовами, але народжений в Україні, в Кременці, Юліуш Словацький змалечку ніби став одним цілим з українською духовністю. Мова і пісня українського народу в Кременці були домінуючими елементами, вони постійно супроводжували життя багатонаціональної спільноти. Ці невід’ємні цінності української культури в повній гармонії з українським пейзажем, історією постійно з’являються у творах письменника. Українські елементи виконують у його творах важливі символічні функції. Так, світ, який пізнав Юліуш Словацький дитиною, був українським світом, а українські спогади стали найглибшою і найчистішою криницею поетового натхнення.

Підсилювали зацікавлення Юліуша Словацького Україною, допомагали сформувати українські мотиви представники «української школи», а саме С. Гощинський, А. Мальчевський, Ю.-Б. Залеський, які активізували українську тематику в польській романтичній літературі. Звертання польських романтиків до українського фольклору зумовлювалося, з одного боку, загальними закономірностями і особливостями романтичного фольклоризму, з другого – мали і свої особливі, специфічні передумови. Першою з них можна вважати, мабуть, те, що польська література вже й до романтизму мала певні традиції звертання до української теми, в тому числі й до українського фольклору. По-друге, багато польських авторів були пов’язані з нею умовами життя, український фольклор був для них частиною загального літературного зацікавлення українською тематикою. Широкий процес спілкування польської літератури з Україною, проникнення в неї визначає поняття «українська школа».

Представники «української школи» захоплювалися міфом абсолютної єдності незалежних людей, у всьому рівних один одному, поєднаних воєнним братерством. Якщо твори Ю.-Б. Залеського, наприклад, презентують покірливу покірливу позицію, згідно з якою відмова від бунту і погодження з вироками Творця ставали покликанням людини на Землі, а її поєднання з природою дарувало свободу та гармонію, то більшість поетів «української школи» надавали перевагу типу «прометеївського героя», який з мечем у руці відвойовував свою свободу.

Одним із головних центрів уваги «української школи» протягом усієї її історії була козачинна. Козачинна – це одна з тих повідних тем, на освоєнні яких особливо виразно позначається спільність і відмінність, інтеграція і диференціація ідеологічних концепцій різних авторів. Саме козаки вважалися найбільш репрезентативним втіленням народу, були вдячною моделлю романтичного героя – людини простої, але волелюбної, сміливої, з почуттям власної гідності, людини, що вміє цінувати і захищати свободу. Романтиків захоплювала постать козака – в їх переконанні первісного, недоторканого цивілізацією, зухвалого, відважного, мстивого, повного первісної чарівності. Різні підходи до романтичних образів України вабили за собою різноманітні образи козака, «сина степу» – спритного, вільного (козак з «Maria» А. Мальчевського), готового йти в бій у будь-яку хвилину, народного месника з байронічними рисами, хитрого (як-от Небаба із «Zamek Kaniowski» С. Гощинського), зухвалого, повного фантазії, відважного, вірного Польщі (українські «думки» Ю.-Б. Залеського). Схожі образи козаків створив Юліуш Словацький.

Актуальність магістерської роботи зумовлена тим, що проблема дослідження творів на українську тематику в творчості Ю. Словацького, Ю.-Б. Залеського та С. Гощинського є досить важливою, особливо в новітніх умовах спільного розвитку двох держав-сусідів як незалежних країн, а також в умовах чергової визвольної війни українського народу проти російського окупанта.

Мета магістерської роботи: провести зіставно-порівняльний аналіз творів Ю.-Б. Залеського, Ю. Словацького та С. Гощинського для з'ясування спільного та відмінного у відображенні української історії, а також у змалюванні образу українського козака.

Досягнення поставленої мети передбачає розв'язання таких основних завдань:

- простежити вплив української школи на творчість Ю. Словацького;
- розглянути взаємовідносини Ю. Словацького з представниками «української школи»;
- дослідити особливості потрактування козацької епохи в художньому спадку Ю. Словацького, Ю.-Б. Залеського та С. Гощинського;
- виявити спільні та відмінні характерні риси козаків у творчості Ю. Словацького, Ю.-Б. Залеського та С. Гощинського.

Предметом дослідження є художня інтерпретація епохи козаччини, специфічні засоби відтворення особистості козака у творах Ю. Словацького, Ю.-Б. Залеського та С. Гощинського.

Об'єктом дослідження є поеми «Żmija» Юліуша Словацького, «Czajki», «Dumka hetmana Kosińskiego» та «Dumka Mazepy» Юзефа Богдана Залеського, «Zamek Kaniowski» Северина Гощинського.

У роботі використано такі **методи дослідження**: описовий, типологічний, зіставно-порівняльний, культурно-історичний.

Новизна праці полягає в тому, що вперше історичні поеми обраних авторів розглядаються в контексті «української школи» польського романтизму та під кутом узагальнюючого зіставного аналізу.

Практичне значення магістерської роботи: матеріали дослідження можуть бути використані на усіх видах занять із зарубіжної та української літератури в школах, гімназіях, ліцеях, НВК тощо, а також при викладанні курсів історії польської літератури на філологічних факультетах ВНЗ.

Апробація результатів дослідження: здійснювалась у процесі фестивалю науки Волинського національного університету імені Лесі Українки

12-16 травня 2025 року, а також в ході VI міжнародного науково-методичного семінару «Стан і перспективи методики вивчення польської мови у закладах середньої та вищої освіти», за матеріалами семінару опубліковано тези [6].

Магістерська робота складається зі вступу, двох розділів (чотирьох підрозділів), висновків та списку використаної літератури (59 позицій). Загальний обсяг роботи – 57 с.

РОЗДІЛ І. ТВОРЧА ОСОБИСТІСТЬ ЮЛІУША СЛОВАЦЬКОГО В КОНТЕКСТІ «УКРАЇНСЬКОЇ ШКОЛИ»

1.1. Вплив «української школи» на художню творчість Юліуша Словацького

Вагоме місце в суспільно-політичному русі Польщі й України 20-50-х років Х ст., у радикалізації польської національно-визвольної боротьби того часу мало формування і діяльність так званої «української школи» в польській літературі, яка у перші десятиліття свого розвитку знаходилася під впливом революційного романтизму поетичного таланту Адама Міцкевича, Юліуша Словацького, а з 40-х років відчула на собі силу реалістичної творчості Юзефа Коженьовського, Юзефа Крашевського і Тараса Шевченка.

Об'єктивними факторами становлення «української школи» в польській літературі стали:

1) ліквідація в 1795 році державної незалежності Речі Посполитої і геополітична втрата Польщею своїх «східних кресів», у тому числі Правобережної України, які відійшли під юрисдикцію Росії. З початку ХІХ ст. ці землі все більше позбувалися впливу Польщі, що з боєм позначилося на житті, суспільній свідомості та ідеології насамперед місцевої полонії, яка змушена була пристосуватися до нових умов свого існування й змінювати свої усталені погляди на українську націю.

2) вплив польського національно-визвольного руху і, в першу чергу, листопадового повстання 1830–1831 років, яке поширилося в Правобережній Україні. Демократична польська інтелігенція цього регіону прагнула переглянути своє ставлення до українського народу, шукати шляхів польсько-українського національного примирення й злагоди. «Прозріння» багатьох поляків, в основному вихідців зі «східних кресів», виявлялися в тому, що вони почали усвідомлювати менталітет і національний колорит українського народу, звертати увагу на жахливе соціально-економічне становище українського селянства. З 20-х років ХІХ ст. місцеві польські

літератори, науковці й освітяни здійснили своєрідний похід в український народ, захопилися вивченням його історії, етнології, фольклору. Частина з них, як Юліуш Словацький, Томаш Падура, Вацлав Жевуський, засвоїли українську мову, писали нею свої твори, вводили українізми в польську літературну мову. В польському середовищі поширилися «україноманія» та «козакофільство».

Польська «україноманія» I пол. XIX ст. як літературно-громадське явище є одним із найцікавіших моментів історії складних польсько-українських взаємовідносин. Польська художня література того часу з захопленням обробляє українські мотиви; одночасно й рівнобіжно ті ж таки українські мотиви освоює й література українська.

Умови появи і розвитку «української школи» польського романтизму вказують на необхідність дослідження творчої спадщини поетів цієї течії у широкому компаративістичному аспекті. Історично вона склалася на пограниччі двох культур, на так званих «кресах», стосунки яких з центром – Річчю Посполитою – мали географічний і політичний, культурний і етнічний, релігійний і мовний виміри. «Українську школу» як феномен польського романтизму, що формувався на українських землях, неможливо розглядати поза українським контекстом – взаєминами з культурою, традицією, фольклором українського народу, що мали безпосередній вплив на формування козацького дискурсу у творчості її представників.

«Українська школа» польського романтизму становить інтегральну складову культурної парадигми українсько-польського пограниччя, унікальність якого стала предметом досліджень сучасних польських літературознавців Б. Гадачека, Е. Касперського, Я. Кольбушевського, С. Уляша тощо. Водночас соціокультурний статус «кресовості» творчості польських романтиків «школи» дозволяє говорити про її маргінальність, проте не як про несуттєве, другорядне явище, а таке, що з'явилося на маргінесі, на стику, на пограниччі. Характерною рисою рецепції творчого доробку «української школи» є лише часткове визнання з боку кожної з

культурних систем. Українська інтелігенція підтримувала прагнення польських фольклористів і етнографів зберігати і поширювати скарби української народної творчості, проте оригінальна творчість поетів «школи» не знайшла помітного резонансу у спадщині українських митців, хоча й була їм відома; українська громадськість явище українофільства чи козакофільства сприймала як вияв «великопанської» забави [13, с. 65]. У свою чергу польська романтична література першої половини XIX століття зосередилася на патріотично-визвольних ідеях і поетичному баченні повернення незалежності Польщі та висунула на перший план творчі особистості А.Міцкевича, Ю.Словацького і З.Красінського. Тож можна сказати, що українсько-польське пограниччя створило власну субкультуру: у літературі застосовувалися такі топоси і стратегії побудови творів, які становили її диференційні ознаки і виконували інтегруючу роль. Завдяки їм погранична спільнота розпізнавала свою тотожність; вони ставали джерелом поведінки і складовою частиною пограничного етносу [12, с. 35].

Критики епохи романтизму – Михайло Грабовський і Олександр Тишинський – визначили певну групу польських письменників як «українську школу». Юліуш Словацький, геніальний поет славетної романтичної трійці (Міцкевич, Красінський, Словацький) у цю групу не потрапив: Грабовський цілком ігнорував його, Тишинський запевняв, що Словацький «намагається оповідати про українські предмети стилем литовської школи» [3, с. 154]. Думка впливових критиків надовго поставила Словацького поза так званою «українською школою», хоч українські мотиви наскрізно проходять через усю його творчість від її початку аж до кінця; Україні присвячені й найкращі великі його твори. Сила українських елементів, що їх Словацький вніс у польську літературу, дає підстави, щоб поставити його поруч з визнаними представниками української течії в польській літературі – Залеським і Гоцинським.

Місцевий «український» патріотизм, туга за рідною країною й літературні настрої епохи, як джерела (на певному соціально-політичному

грунті) польського українофільства, позначилися й на українізмі Словацького. Романтизмом настроєні поети «української школи», иєвичерпанні поетичні скарби знаходили в спогадах про той рідний український край, де вони народилися й де зазнали гарних днів щасливого дитинства, в спогадах про народні пісні й оповідання, якими вони тішилися там серед розкішної природи.

І для Словацького рідним краєм була Україна. Але бачив він її тільки на світанку свого життя, а далі – невесела еміграція з сумними мріями й безперестанною тугою.

Народився Ю. Словацький 1809 року в Кременці на Волині. Протягом усього життя згадував він Кременець як своє рідне місто, Кременеччину – як свій рідний край, а себе вважав за волинянина:

Jeżeli kiedy w tej mojej krainie,
Gdzie po dłoniach moja Ikwa płynie,
Gdzie góry moje błękitnieją mrokiem,
A miasto dzwoni nad szmernym potokiem,
gdzie konwaliją woniące lewady biegną na skały,
pod chaty i lasy... [18, с. 25]

Тут, у панорамі Кременця, виступає образ вітчизни, схований світ мрії. Мрії «давньої», але також мрії про майбутнє, що героєві поеми, талановитому молодикові з духом «гордої печалі», який став жертвою конфлікту між мріяннями та брутальною дійсністю, приносить заспокоєння, пригашає трагічне передчуття смерті, дає заряд оптимізму і віри в значущість свого існування. Перебування в Кременці екзальтовано коханої матері й родичів раз-у-раз вабило до нього думку поетову, бо сам він був тут, власне, недовго: перші два роки життя (1809–1811) можна, звичайно, не рахувати; в 1814–1817 рр. він прожив тут три роки хлопчиком 5–8 років; потім йому довелося кілька разів відвідати Кременець лише на дуже короткий час, коли він приїздив туди з Вільна під час літніх канікул; востаннє він був тут 1830 р. перед виїздом за кордон. У листі, написаному матері напередодні Різдва 1834

року, звучить справжня туга за рідним краєм, за родиною: «Teraz przy zbliżającym nowym Bożym Narodzeniu chciałbym, żeby mi kto mógł zaśpiewać kolędę taką, jaką słyszałem ostatniego roku w Krzemieńcu. Wszystko, co znikneio w przeszłość, ma dla mnie teraz anielską twarz i anielski głos» [48, с. 121]. Але й під час цих відвідувань Словацький у Кременці спинявся ненадовго, бо літо він проводив звичайно в селі Вершхувці (Wierzchówka) на Поділлі.

От, власне, перебування в цьому українському селі серед подільської степової природи дало найбільше матеріалу вразливій поетичній уяві Словацького. Щодо цього багато дала йому також подорож влітку 1827 р. до Одеси, під час якої він відвідав пам'ятні місцевості на Поділлі: як-от, замок Потоцьких у Тульчині, розкішний парк Потоцьких – славнозвісну «Софіївку» в Умані тощо. Ця подорож по українських степах, Одеса, море пізніше часто виринали в його уяві.

Слід зауважити, що Словацький ніколи щільно не стикався з українським народом, ніколи не жив з ним разом, через це він і дуже мало знав його. Син професора й одинак своєї матері, він одержав тепличне, міське виховання. У цьому полягає велика різниця між ним, людиною міської культури, і між такими представниками української школи, як Залеський або Гощинський: коли ці останні мали змогу черпати свої українські мотиви безпосередньо з уст народу, з його оповідань, переказів і пісень, з близького й безпосереднього знайомства з українським життям, Словацькому довелося тут звертатися частіше до літературних джерел і звідтіля ці мотиви черпати, щоб задовольнити свій потяг до того, що було зв'язане з його дитинством.

Проте й Словацькому пощастило дещо з українського народного життя придбати й засвоїти, хоч ми досить мало про це знаємо. Безперечно, знав він, наприклад, українські пісні; їх співали в салоні його матері, про що згадує Словацький у листі з Парижа 1831 р. з приводу видання українських та польських пісень у французькому перекладі Совінського, повідомляючи, що паризьким дамам «безмірно подобається «Гриць»; образ із «Гриця» виринає в його пам'яті для порівняння й у листі з Женеви 1835 р.; палац Потоцьких у

Тутьчині мимохіть нагадує йому й народну пісню про Потоцького; порівняння балади «Русалка» в «Змії» з українськими піснями в збірнику Максимовича доводить, що або читав збірник Максимовича, або десь чув ті пісні; українські пісні він вважав за «підвалину літератури майбутнього», запевняючи, що вони «заступають у нашому письменстві славетні пісні трубадурів і труверів у Франції та мінезінгерів у Німеччині» [4, с. 155].

Володів Словацький українською мовою та говорив по-українськи як справжній українець. Діти польської шляхти на Україні, навіть по містах, як-от у Кременці, мали нагоду чути українську мову від дворової челяді, няньок тощо. Українська челядь була й у домі матері Словацького, особливо ж у домі його бабуні; ще наприкінці життя він добре пам'ятав, як у них різною працею зайняті були «*czerstwe ukraińskie dziewczki, w koszulach jak srebro białych, przewiązane pasem krajowym, w łubkach złotych, natkniętych astringami i lewkonia*» [4, с. 122]. Змальовуючи українців у своїх творах, Словацький наводить іноді й їх українську мову, щоправда, трохи викривлену..

Таким чином, вдивляючись у далекі часи свого дитинства й згадуючи свій „*kraj młodości szczęśliwy*”, Словацький вніс у свою поезію безпосередньо, без впливу літературних чинників, низку українських мотивів: з цього джерела, цілком природно, з'являються в його поезії Волинь, Кременець, гора Бона, Іква, Поділля... Власний ґрунт для «українізму» в нього був, сприятливі для його розвитку умови були. Вплив відповідної школи, або, краще сказати, літературної моди, літературної традиції, мав тільки закріпити цей самостійний потяг поетів, надати йому певних, видимих форм.

2.1. Юліуш Словацький – співець українського козацтва

У той час, коли Словацький розпочинав свою літературну діяльність (1826 рік), українська течія в польському письменстві була вже досить виразно визначена. Популярність «українських дум» Залеського зрівнялася з популярністю балад Міцкевича; Залеський саме як «український» поет

заживав великої слави. Трохи згодом до нього приєднався Гощинський, видавши 1828 р. «Zamek Kaniowski». Перша «українська поема» – «Maria» Мальчевського (1825) – почала звертати на себе більшу увагу теж якраз під цей час, після смерті свого автора (1826 р.).

Першим своїм друкованим твором – «Duma ukraińska», 1826 р. – Словацький відразу приєднується до цієї «української» течії. Але й далі він завжди має на оці «українську школу». Ця «школа» та її представники були настільки помітним явищем у польському письменстві I пол. XIX ст., що пройти повз нього вразливому на літературні факти поетові аж ніяк не можна було.

З усіх письменників «української школи» Словацький найвище цінував Мальчевського. «Марією» він захоплювався завжди як «чудовою поемою». «Смерть Вацлава, що його такими чудовими барвами змалював Мальчевський, належить, на його думку, до тих предметів, що їх не повинні торкатися поети» [4, с. 140]. Але якийсь потяг мимохіть примушував його раз-у-раз удаватися до сюжету «Марії». Двічі пробував він обробити його й продовжити: в поемі «Дантишка» оповідає про життя зрадника Вацлава та дружини його Марії в пеклі; у поемі «Вацлав» дає нібито другу частину «української поеми» Мальчевського, виконану на тому ж таки «українському фоні. Під міцним впливом «Марії» написано поему: «Белецький» (1830). Словацький відчував у собі якусь внутрішню спорідненість з Мальчевським: самотність і сум власного існування нагадували йому сумну долю співця Марії. Згадки про Мальчевського знайдемо у Словацького й у пізнішу добу. Наприклад, у «Беньовському» маємо цитату з «Марії», похвальні епітети на адресу Мальчевського і слова, що свідчать про подив і глибоку пошану до нього Словацького:

Ej ty na szybkim koniu!» Dalej wiecie,
Tu Malczewskiego trzeba mieć tęsknotę,
Tęsknotę, co jest w ludziach polaniolach...

[46, с. 250]

Особисте знайомство Словацького з Богданом Залеським розпочалося в 1829–1830 рр. у Варшаві й тривало до 1832 р. Взаємні стосунки їх ніколи не були приязними: Залеський був великим прихильником Міцкевича, якого Словацький вважав за свого супротивника, і належав до тієї групи польської еміграції, що її Словацький називав «єзуїтами». Ця католицька група дуже вороже ставилася до Словацького. Щодо оцінки Залеського як поета, Словацький не погоджувався з більшістю тогочасних критиків: його славу він вважав за перебільшену. 1841 р. він написав рецензію на два томи поезій Залеського, де висловив свій негативний погляд на нього: «To poeta niegłębokiej, ograniczonej myśli; naiwnym swoim rozumowaniem on nadaje nieoryginalnej, szablonowej formy; wypowiada się gdzieniegdzie biedną jej gramatyczny nieprawidłowy język; kilka ukrainizmów, że ich Zaleski używa dla rymu, języka jego nie wzbogacają. On mógł być «Aryostem kozaków Dnieprowych», kiedy by uczył się na wzorach, nie utraciwszy swojej ukraińskiej samodzielności, a teraz on poeta średniego kosztu» [16, с. 65].

Аналогічну оцінку Залеському Словацький дав і в своїй поезії. У вірші «Przy kościółku» він висміює його «шумки» та «думки», ставлячи їх поруч з жінкою й печенею. Вірш «Zakończył śpiewak» змальовує те враження, що його зробила в свій час українська ідилія Залеського з її русалками, Дніпром, героями минулих днів. Але, коли почав з'являтися сумнів, чи правдиві ці образи; коли почати вимагати від Богдана, як від визнаного поета-пророка, вказівок щодо теперішнього й майбутнього ходу історії, то довелося жорстоко розчаруватися: «dumek poeta» нічого не міг сказати. Виручив Северин (тобто Гоцинський). Порівнявши цей вірш із відповідним місцем вищезгаданої, рецензії на твори Залеського, переконуємося, що Словацький справді має тут на думці Залеського. Негативне ставлення Словацького до справді таки досить примітивної поезії Залеського не перешкоджало цій поезії впливати на творчість Словацького, особливо в першу добу її [14, с. 55].

З Гоцинським Словацький особисто познайомився аж 1842 р. в Парижі, коли вони обидва опинилися в паризькому гуртку як учні містика

Тов'янського. Приятелювання їх тривало не довго (1842–1844 рр.), але, на його час припадає якраз робота Словацького над драмою «*Sen srebrny Salomei*», де він, почасти під впливом Гощинського, змальовує ті ж події (Коліївщину), що їх уже давніше змалював Гощинський у поемі «*Zamek Kaniowski*». Особисте приятелювання Словацького з Гощинським могло відбутися тільки на ґрунті містичної науки Тов'янського, бо за своїм походженням, вихованням, темпераментом і світоглядом це були зовсім різні люди. Хоча обидва вони походили з дрібної шляхти, демократ Гощинський був ближчий до народних верств, а Словацький – до аристократії. Щодо літературних впливів Гощинського на Словацького, то вони були, звичайно, і раніше – помітно їх, наприклад у «Пісні дівчини-козачки», у «Змії» тощо.

Отже, як бачимо, корифеї «української школи» часто були об'єктом уваги Ю. Словацького, але йому доводилося думати й про інших її представників, особливо про М. Грабовського та М. Чайковського. Критикові Грабовському він не міг дарувати негативного ставлення до своїх поезій і з ущипливою іронією нападає на нього в різних місцях «Беньовського», картаючи його за вихвалювання другорядних, малооригінальних поетів, за його критичний запал, тощо. За появою «козацьких» повістей Чайковського («*Wernyhora*», 1838; «*Kirdżali*», 1839 та ін.) Словацький пильно стежив, уважно читав їх, але ставився до них скептично.

Інтерес Словацького до «української школи» в особі Залеського, Чайковського, Грабовського й ін. взагалі був сполучений у нього з іронією, подекуди й з легковаженням. Багато доказів дає нам особливо «Беньовський». Вживши тут, наприклад, слово «*syredeń*», Словацький додає до нього іронічне зауваження, маючи на увазі Чайковського й інших «козаків»:

Ukraińskie to słówecko, nie moje,
Wywołał je lu rym przez dźwięki bliźnie,
Nie miłość, którą mam ku Kozaczyźnie.

[47, с. 130]

Інтерес до української течії в літературі й різноманітні взаємовідносини з представниками «української школи», безумовно, підсилювали зацікавлення Словацького Україною й допомагали йому оформлювати українські мотиви в своїй поезії.

Отже, Юліуш Словацький був одним з найвідоміших польських романтиків, його творчість також містить українські мотиви, зокрема, в поемах "Мазепа" (Mazepa), "Беніовський" (Beniowski) та "Сон срібної Саломеї" (Sen srebrny Salomei).

Інші відомі представники «української школи» – Северин Гошинський (його поема «Замок Канівський» (“Zamek Kaniowski”) вважається одним з найяскравіших творів, що відображають українську тематику в польському романтизмі), Юзеф-Богдан Залеський (його твори, такі як «Дума гетьмана Косинського» (“Dumka hetmana Kosińskiego”) та «Дума Мазепи» (“Dumka Mazepy”), а також збірки поезій «Дух степу» (“Duch od stepu”) та «Тарасова могила» (“Tarasowa mogiła”), насичені українськими мотивами).

Загалом для «української школи» польського романтизму характерні:

- захоплення українською культурою та історією (письменники цієї школи вивчали український фольклор, історію та звичаї, намагаючись відобразити їх у своїх творах);
- романтизація українського життя (ідеалізація життєвого укладу українського народу (зокрема, козацтва), природи та історичних подій);
- зображення українського степу (степ стає символом свободи, волі та романтичної краси).

Твори «української школи» мали значний вплив на розвиток польського романтизму, збагативши його новими темами та мотивами.

РОЗДІЛ II. КОЗАЦЬКА ЕПОХА В КОНТЕКСТІ ПОЛЬСЬКОГО РОМАНТИЗМУ

2.1. Доба козаччини в потрактуванні представників «української школи»

Серед відкриттів і здобутків європейської культури XIX століття унікальна роль належить Україні. Викликане романтиками на початку століття захоплення українською культурою, історією, природою, етнографією, місцевим колоритом і національною екзотикою, невдовзі стає цілком самостійним, унікальним явищем не лише в польській, а й у європейській культурі. Хрещений батько романтизму Й.-Г. Гердер писав, що: «Україна стане новою Грецією. Прекрасне небо, яке розкинулось над цим народом, його весела натура, музикальність, родючі лани і т.п. принесуть щедрі плоди» [12, с. 45].

Багатовікова історія засвідчує немало трагічних факторів у стосунках між українським та польським народами, які провокувалися можновладцями, однак життя внесло свої корективи. Спільний інтерес до культури двох братніх народів допоміг подолати негативний бар'єр: представники обох національностей зуміли пробачити і зрозуміти одне одного. Хоча світоглядні позиції, вірування, культура, майже не змінилися у двох народів, адже „дух народний” – це те, як стверджує багато науковців, що проникає із молоком матері, яка закладає національне начало у формування особистості, проте впливи культур одну на одну переоцінити важко.

У добу романтизму на зацікавлення українським питанням вплинуло також те, що вона була рідним краєм для багатьох польських письменників, зокрема Тимона Заборовського, Антонія Мальчевського, Северина Гощинського, Зенона Фіша, Олександра Грози, Томаша Падури, Міхала Грабовського і Юліуша Словацького, які народилися на Україні, тут проходили їх дитинство і молодість, звідси вони винесли почуття любові до української землі, усвідомили її особливе значення для всієї слов'янської культури. Маючи власну культуру, що виражає «дух народу», світоглядні

позиції, національну специфіку, український та польський народи по праву пишаються досягненнями, які займають помітне місце у європейському контексті. Україна стала для романтиків пограничною землею, місцем зустрічі українських, польських, російських митців. Звернення польських письменників до, здавалося б, суто української тематики переконує, що інтерес до української культури існував у Польщі завжди. Кращі польські представники зуміли органічно проникнути в середовище українського населення з багатим історичним минулим та своєрідною фольклорно-побутовою культурою. Першими в XIX століття були романтики: А. Міцкевич («Кримські сонети», 1826; «Чати», 1827), Ю.-Б. Залеський («Українська думка», 1824; «Чайки», 1830; «Дух степу», 1841), А. Мальчевський («Марія», 1825), Ю. Словацький («Українська думка», 1826; «Змій», 1832; «Срібний сон Саломеї», 1843), М. Гославський («Поділля», 1828), С. Гошинський («Канівський замок», 1828), Л. Семенський («Три пророцтва», 1830), Т. Олізаровський («Вовкулак», 1835; «Хуртовина» 1836), М. Чайковський («Козацькі повісті» 1837; «Вернигора», 1838; «Гетьман України», 1841), Т. Ленартович («Вертеп», 1844) та ін.

Глибока зацікавленість Україною багатьма польськими письменниками призвела до появи в добу польського романтизму такого феноменального явища як «українська школа» романтиків. «Тільки по-справжньому чудова країна і незвичайний народ могли надихнути іншомовних поетів до такої щирої похвали цій країні і її народу. В польському романтизмі (а це було неабияке явище) постійно звучали українські мотиви. Ці мотиви живуть і досі: і зараз в польській поезії зустрічаємо відголосся землі, яка є батьківщиною Тараса Шевченка», – підкреслював Ярослав Івашкевич, який також був тісно пов'язаний із Україною [35, с. 234].

«Українська школа» з її тематикою, мотивами, образами, імпульсами, фактичним матеріалом тощо відіграла важливу роль в епоху романтизму, ставши явищем міжнародного масштабу. Українська історія, позначена кривавим драматизмом, постійними війнами і повстаннями, що спричинили

до появи такого суто українського явища, як козацтво. Саме козацьке життя так захоплювало романтиків і тому ця тема є провідною у творчості багатьох представників «української школи». Саме козаки, які вважалися найбільш репрезентативним втіленням ідеї народу, були моделлю романтичного героя – людини простої, волелюбної, сміливої, з почуттям власної гідності, людини, яка вміє цінувати, захищати свободу. «Вільний козак, а zarazom і людина з народу, – як зазначає Кирчів Роман – був був набагато придатнішим для поетичного прославлення навіть на підставі його власної самородної творчості, ніж від віків знівечений в панщизняному ярмі польський селянин» [12, с. 40]. І тому саме козаки, їх войовничий запальний характер привернули найбільшу увагу письменників «української школи». Картини української природи, народна поезія, побут і звичаї українців органічно вплелися в канву їхніх творів.

Апофеоз козаччини є першим і, напевно, найпопулярнішим видом української теми, її міфічного звучання. Його роль у польській літературі посилюється ще й тим, що спочатку утвердження польського романтизму як такого, за винятком, звичайно, міцкевичівських «Балад і романсів», відбувається на базі української, козацької, тематики. Загальна і тепер уже традиційна назва «українська школа» польської літератури спопуляризувала це явище. Загальним історіософічним завданням письменників «української школи» було прослідити причини падіння Польщі й висвітлити і ясні, і темні сторінки польсько-українського, шляхетсько-козацького співіснування.

Польських письменників, які пишуть на козацьку тему (тобто «українська школа» в широкому розумінні) і наголошують на своєму предметі як на головному історичному явищі, в певному сенсі можна бачити як речників узагальненого козакофільства у вигляді, принаймні, основного акценту і зацікавлення. Однак у писаннях Юзефа-Богдана Залеського і Міхала Чайковського цей фокус стає однозначним і всеосяжним. І хоч їхнє літературне оформлення та ідеологічний кут зору можуть великою мірою різнитися, для обох козацтво стає основним моментом їх самоокреслення як

письменників, а у випадку Чайковського стає його майже винятковою темою і матеріалом для численних варіантів та адаптацій.

Захоплення українською тематикою прийшло до Словацького ще на початку його поетичної творчості, ще до того, як він задекларував Україну як свою вітчизну. Вивчаючи українську історію, Словацький відкрив знамениту тему, яка чудово надавалася для створення «байронівської» поеми – історію Запорозької Січі. Так постає поема «Żmija». Словацький зізнався, що йшов за духом української народної поезії, намагаючись зробити образ живішим [4, 102]. Він об'єднав в одній поетичній картині все, що до того часу сказала польська література про українське життя, використав книжкові джерела, зокрема поезію «української школи», в особі її головних представників – Ю.-Б. Залеського та С. Гощинського. Сюжет поеми – похід запорожців на чайках на Царгород і переслідування їх турецьким пашею – дала можливість поету використати силу українських мотивів – історичних, побутових та навіть міфологічних. Поема чарує описами чудових українських краєвидів – Дніпра, степу, подорожі на чайках через бурхливе море. Поет помічає найменші деталі:

Ciszej!..Tam zachód krwawy, ponury
 Ozłocił stepy, jary, chmury
 Zagasa słońce – słyhać jak z dala
 O brzegi bije spieniona fala.
 Ciszej!..Tu smutne mogił wbrzeże
 Oto ostaynie zachodu blaski,
 Złocą wichrami burzone piaski...

[47, с. 123]

Поема має риси надмірної, подекуди неправдоподібної романтики. Але від звинувачення у наслідуванні байронівського «Корсара» його рятує шире й велике захоплення подвигами і характерами запорожців. Запорозжці Словацького зневажають небезпеку і саму смерть, а гроші, здобуті в нападах на турецькі міста, не мають для них жодної вартості. То поблякле, жовте

листя, яке має зникати разом з осінніми вітрами. Запорожці Словацького, хоч у дечому нагадують корсарів, не є морськими розбійниками. Це організоване військо, яке знає дисципліну, готове битися за свою батьківщину – Україну.

Звернення Словацького до гайдамацької теми в епопеї «Beniowski» та «Sen srebnny Solomei» має також зв'язок з тогочасними широкими літературними зацікавленнями цією темою, з появою історичних праць про Коліївщину, а також впливом на поета відповідної літературної традиції. Словацький солідаризується з фольклорною точкою зору, особливо в трактуванні причин вибуху народного гніву – як реакції на нелюдські знущання і сваволю шляхти.

Щоправда, важко вказати конкретно на фольклорні джерела, визначити їх місце і роль у складному синтезі історичного і фантастичного, реального та ірреального.

У поемі «Beniowski» Юліуш Словацький змалював національно-визвольний рух українського народу проти польського гніту – Гайдамаччину та Коліївщину – на фоні подільського краєвиду, для якого використав увесь запас своїх колишніх вражень від української природи.

Грандіозна за масштабами і глибиною проникнення в історію, найреалістичніша з усіх романтичних візій польського письменника, поема «Beniowski» дає найбільше матеріалу, щоб збагнути, яке місце займає Україна в свідомості Словацького. У цьому творі, намагаючись погодити суперечності, що виникають з аналізу причин занепаду Речі Посполитої, Юліуш Словацький постійно повертається думками до України, яка уявляється йому як приспане, але не мертве гніздов'я свободи [47, с. 132]. Тут виступає не тільки абстрактна «воля» у філософському вимірі, а й козацька сила, здатна здобути реальну свободу.

Юліуш Словацький стверджує в поемі, що Україна, намагаючись досягнути незалежності, зупинилася на роздоріжжі, не знаючи, куди далі рухатися далі: йти з поляками чи дорогою Богдана Хмельницького. Він розумів драматизм цього питання і добре розумів, що давня єдність народів

давно загублена назавжди. У творі «дух старої матері України» постійно зустрічається з духом матері Польщі:

O matko Polsko, już od dawna nie słyszałaś
w stepach takiego dziwnego wzywania!

[47, с. 123]

Так він пише про крики запорозьких козаків, які вирушають на битву під командою союзника поляків отамана Сави. Вони ідуть разом з поляками проти московських нападників, які оточили повсталий Бар, але їх волення чомусь дике. Можливо, воно є просто зрадницьке. Сумна доля чекає повсталих шляхтичів – конфедератів у Барі. Не мають довкола свого народу, бо чужі на тих теренах. Український народ їх не підтримує, бо не розуміє і не поділяє шляхетські йдеї. Польські повстанці просять підтримки в кримських татар, намагаються підкупити запорожців, обіцяючи самолюбному Саві гетьманство.

Всі зусилля виявилися марними. Після звернення до матері Польщі поет адресує свої слова до «найбілішої, найсумнішої». Образи вказують на те, що він звертається до України:

Moja ojczyzna dawna! Stoję
od twojego śmiertelnego obrazu zaczarowany,
zwabiałaś młodość moją,
na dawną drogę smutny między cmentarzami.
O najbiała moja, o najbolejąca moja!

[47, с. 115]

Провину за роз'єднаність і глибоку ворожнечу між поляками та українцями поет покладає на польську шляхту. Не щадить він і українських вождів, викриваючи їх обмеженість та продажність. Розповідаючи про Саву, який був на польській службі, зневажає його. Симпатизує запорозьким козакам, які пригадують Саві Ярему Вишневецького, потім зв'язують його та залишають у лісі.

У поемі «Beniowski» немає вищої ідеї, ніж та, що пульсує в ненависних роздумах про взаємини Польщі та України. Вона спрямована на визволення й примирення слов'янських народів. Україна була для польського митця не лише предметом його історичних пошуків та досліджень. Вона дала йому головний мотив для розуміння християнської моралі і концепції самого Бога. В творі поет стверджує, що вірить в Бога лише тому, що відчуває його присутність в українському пейзажі і в українській історії.

У творі чимало багатозначних і багатовимірних образів та епізодів, які на перший погляд не пов'язані між собою. Їх поєднує драматична напруженість тексту. Разом вони малюють широку панораму польсько-українських взаємин перед занепадом та поділами Польщі. Поет розкриває, подекуди навіть комедійно, гротескне роздвоєння шляхти. Близький йому мученицький шлях України. Він вірить, що кривавий засів принесе в майбутньому багаті врожаї.

Поема Юліуша Словацького «Srebny sen Solomei» також присвячена подіям Коліївщини та Гайдамаччини і тим історичним та легендарним особам, які стояли у центрі цих рухів. У створеній історичній драмі дія відбувається в Україні під час придушення повстання українських селян та козаків проти польської шляхти. Образ України у творі подано містично (віщі сни, передбачення, привиди, передчуття), але водночас із великою любов'ю та поетичністю.

У центрі «Srebnego snu Solomei» кривава трагедія – соціальні та національні суперечності, пов'язані з подіями Коліївщини. Найважливішим твердженням поета того, що гайдамацький рух був справедливою боротьбою українських селян проти жорстоких утисків польської шляхти.

Український колорит «Srebnego snu Solomei» підсилюють поетичні описи України, а також мова персонажів, насичена українськими словами, а інколи і цілими реченнями. Фонетичні, лексичні, морфологічні українізми чудово вписуються в мовну тканину твору.

Сентименталізм польського козакофільства втілює передусім Ю.-Б. Залеський. Козацькі поеми Ю.-Б. Залеського виникали з двох основних джерел: 1) легенд, переказів та деяких історіографічних матеріалів доби польського панування в Україні; 2) народних дум і пісень на теми козацтва, з яких поет, окрім образів та мотивів, запозичив художню інтонацію, метроритм, стилістичні засоби. Поет, приховуючи суспільні та соціальні суперечки, гострі криваві конфлікти між шляхтою та козацтвом, створив новий тип героя – «людини з почуттям власної гідності, для якого свобода держави і народу понад усе».

У творах Залеського на історичну тематику, таких як «Dumka hetmana Kosińskiego», «Janusz Beniawski», козаки – це сини своєї неньки – України, які готові захищати рідну землю від ворогів. Автор зображує військо запорозьке оптимістично, з піснею на устах:

Wnet pośpieszą rejestrowi,
Ku od sieczy Czegrzynowi,
Przy rozgłosie,
Dump o rosie,
Przypuścimy sztrum.

[59, с. 22]

Rozbrzmi pieśnią w Ukrainie;
I dopokąd bratnej mowy,
W całej Polsce nam zasłynie;
Konaszewicz, nasz Koszowy!

[59, с. 20]

У цих піснях козаки прославляють своїх отаманів, захоплюються їх хоробрістю. Так уже склалося історично, що коли хоч один із козацького війська гинув від руки ворога, козаки цього не прощали. В багатьох віршах описана козацька звияга, хоробрість, що дуже часто межує з відчайдушністю, про що свідчать наступні рядки з вірша «Janusz Beniawski»:

Potem do wojska – «Nuże nu! hola!

Dalej do szabel, dalej do koni!
 Ten z nas odzierży zdobycze pola,
 Kto Tatarzyna pierwszy dogoni!».

[59, с. 26]

Автор захоплюється завзятістю, мужністю козаків, відданістю своєму обов'язку і ватажку. З неабиякою приязню і любов'ю описує Ю.-Б. Залеський військо запорозьке у славнозвісній поемі «Czajki». Він використовує як джерело український народний фольклор, свідченням є назва твору: чайками називали судна, на яких запорожці ходили в походи на турків. В основу пісні покладена історична подія – битва козаків із турками й татарами на Чорному морі, яка завершилася перемогою перших.

Уже з перших рядків чуємо переможний клич козаків, які прославляють свого отамана:

Okrzyk bracia! A wesoło,
 Aż rozgłośnie naokoło,
 Od Chortycy do Tawani,
 Zagrzmią progi i ostrowy!
 Niech nam żyje,
 Konaszewicz, nasz Koszowy!

[59, с. 59]

Козаки щасливі, що здобули перемогу над ворогами. Цим завдячують своєму отаману Конашевичу, і хочуть щоб він і надалі залишався на чолі козацького війська – кошовим отаманом:

A śród wypraw naszej młodzi,
 W łasce Boga, żyw i zdrowy,
 Niech w czas przewodzi
 Konaszewicz, nasz Koszowy!

[59, с. 62]

Як це було характерно для народних пісень, козаки зичать улюбленому полководцю здоров'я та довгих літ життя, Божої ласки:

Toga kozacy na konie posiadali,
 Do miasta Siczi bystro pośpieszały.
 Przy atamanie Matiaszu Boga upraszały:
 «Gdzieś twoja mieć w niebie przeświaciła,
 Że ciebie, rycerza, zrodziła».

[59, с. 60]

Упродовж усієї поеми „Czajki” звучить настрій світлої і радісної миті перемоги. Опис жахливих картин самої битви відсутній. Загальний пафос твору, як це характерно для романтизму, піднесений, оптимістичний. Це простежуємо “ukrainie – zasłynie; mowy – Koszowy...”. Автор, зберігаючи римування, створює пісенний, мелодійний настрій, що робить теж його близьким до фольклору. Ю.-Б. Залеський наголошує ще на одному, дуже цікавому моменті. Він впевнений, що популярність Конашевича сягне за межі України, і слава про відважного ватажка долине аж до Польщі, відродить дух звияги та боротьби серед поляків:

Rozbrzmi pieśnią w Ukrainie
 I dopokąd bratnie mowy,
 W całej Polsce nam zasłynie
 Konaszewicz, nasz Koszowy!

[59, с. 61]

Твір насичений змістовими та образно – стильовими ремінісценціями, що відповідно перегукуються з українською думкою: аналогічне пісенному „нумо браття!” – звертання „Okrzyk bracia!”; використання фольклорних пісенних прийомів, зокрема рефрену – „Niech hetmani, Konaszewicz, nasz Koszowy!”. Не можна не помітити, що Залеський у пісні „Czajki” використав національні українські атрибути, такі як „zbroje, szable, kinżale”, що символізують міць і багатство України доби козачини. Використовуючи їх у тексті, поет ніби підсилює зміст і пропагує патріотичний національний дух українського народу.

Ю.-Б. Залеський шанобливо ставиться не тільки до козаків як захисників держави і народу, але й до їхніх ватажків – гетьманів, котра вміли правильно скерувати військо до бою. Поет, зображуючи козацько – польські взаємини, приховав історичну правду про соціальні та національні суперечки, про гострі криваві конфлікти між козаками і гетьманами. Натомість зображав козацтво завжди веселим, відважним, готовим у будь-яку хвилину йти в бій і, разом з тим, таким, що любить і гордиться своїми ватажками.

Таким чином, у своїх творах на історичну тематику Ю.-Б. Залеський відобразив шанобливе ставлення до козацького війська, наділивши його романтичними рисами. Поет найкраще і найповніше висловив своє захоплення українським козацтвом у поемі «Czajki», використавши для цього українську символіку, історичний сюжет, фольклорну ритмомелодику і мотиви. Польський поет створив прекрасну картину перемоги козаків і показав мужність українського народу в боротьбі з ворогами за свою незалежність.

Ю.-Б. Залеський, звертаючись до українських дум, намагається стати вище від народнопоетичного осмислення історичних явищ, конкретизувати їхній історичний ґрунт, зв'язати фольклорні образи і мотиви з конкретними історичними подіями.

Якщо козакофільство є тим тематично найпрямішим і психологічно найпростішим виявом образу України, то його завершення і найвище втілення маємо у творчості Юліуша Словацького. І знову ж, якщо брати поняття «українська школа польської літератури» вузько, то він до неї не входить не тільки тому, що традиційно вона складалася з трьох авторів – Мальчевського, Гощинського і Залеського, а тому, що на відміну від них, його творчість здебільшого не обмежувалася українською тематикою. Але коли це поняття розглядати глибше і гнучкіше, то він таки тут вписується і, до того ж, цю тему підносить до небувалої комплексності й артистичної довершеності. З одного боку, українська тема у Словацького охоплює і

переплавляє основні її жанри й етапи: від екзотики й таки доволі наївного українофільства і навіть козакофільства у його ранньому «*Żmija*» до понуро-байронічного «*Wacław*», до епічності «*Beniowski*» і, врешті, до міфічного шифрування в «*Sen srebnny Solomei*» і містицизму пізніших, незакінчених пісень того самого «*Beniowski*». Та важливішим, однак, є те, що Словацький, зосереджуючись на українській тематиці, посилено відображає свій внутрішній стан, насичує твір психологічним змістом.

Україна для Словацького, як і для його кращих попередників – Мальчевського і Гощинського, – є глибинно пороговим, перехідним явищем. Вона існує між світом цивілізації і чистої (втім, часом моторошної) природи. В ній звичні, «нормальні» закони людського буття не діють. Це країна крайніх емоцій, де екстремі схрещуються, країна, що купається в молоці й меді – і спливає кров'ю. Як і в його попередників, усі сюжети «українських» творів Словацького мінорні, а то й понурі; над ними, як це парадигматично бачимо в батьковбивстві у «*Wacław*», тяжіє якийсь неминучий і первородний гріх. Але не йдеться тут тільки про настрій, про цю вже дещо стереотипову байронічність; це тільки на поверхні. Глибока (і психологічна, і колективно-символічна) суть цієї атмосфери приреченості, втручання зла – це саме структура пороговості, де одне мусить померти, щоб друге могло народитися. І те, і те – з великим опором і болем. Отже, це міф про смерть України, про відмирання того старого, ідилічного, якоюсь мірою інфантильного ладу, який козакофіли так щиро і наївно воскрешали. Про смерть, що проявляється не лишень метафорично чи символічно, але й жорстокою дійсністю. І не дивно, що, як для цілковитої більшості польських історичних творів на українську тему, так і в Словацького, у «*Beniowski*», «*Sen srebnny Solomei*», «*Żmija*», об'єктом і тлом драми України, старого ладу, є саме жорстокості Коліївщини, тієї Коліївщини, що була провісницею політичної смерті Речі Посполитої.

Звичайно, саме в тому історіософічному чи політологічному ключі відчувалося, – як тоді, так і тепер, – польське розуміння української теми,

тобто ролі України в історії Польщі: як втраченого раю, як джерела екзотики, свободи і бунту, як історичного попередження про власну політичну загибель. Але якраз на прикладі Словацького бачимо, що ця тема не могла б мати такої вимови і такого значення, якби не мала й внутрішнього, психологічного резонансу.

2.2. Байронічний герой у творах Ю. Словацького, Ю.-Б. Залеського та С. Гощинського

Однією з ключових особливостей творів «української школи» був байронізм – комплекс ідейно-літературних і творчих звичаєвих тенденцій, сформованих на базі творчості, а також біографічної легенди видатного англійського представника романтизму Джорджа Байрона. Поет у силу свого темпераменту, складного особистого життя, суспільно-політичних поглядів став першим романтичним зразком до наслідування. Легенда Байрона спричинила виникнення особливого типу романтичного поета як непересічної особистості, але разом з тим нещасної, посвареної з оточенням і такої, що самотньо бореться за права для інших.

Захоплення творами Байрона наклало свій відбиток не лише на ранні твори Юліуша, а й на його особисте життя. Про це згадує в листі мати поета Соломія: «Czytając wczoraj o pierwszych latach Byrona, znajdowałam wiele podobieństwa do Julka...» [48, с. 79].

Вивчаючи українську історію, Словацький відкрив знамениту тему, яка чудово надавалася для створення «байронівської» поеми, історію Запорозької Січі. Так постає поема «Żmija».

Авторський підзаголовок «Поетичний роман з українських оповідей» вказує на український фольклор як основне джерело одного з найбільших творів Словацького на українську тематику – поеми «Żmija». Саме цією поемою Юліуш Словацький відкрив перший том своїх творів, сповнила автора почуттям неприхованого творчого задоволення, яким він ділиться з матір'ю: «Najdroższa Mamo! «Żmija» zdaniem moim i wszystkich jest

najdoskonalszym z moich poematów. Jeden z najślawniejszych naszych krytyków powiedział o mnie, przeczytawszy «Żmiję», że cały naród ożył w pieśni - że łam, gdzie inni z murów cegielki dobywali, ja całe mury wzniosłem... Cieszy mnie, że «Żmije» wszyscy znajdują najlepszym, bo to jest mój ostatni poemat - widać, że postępuję i bzalacę się...» [48, s. 123]. Поема викликала живий інтерес, її частинами передруковували у газетах, навіть були спроби ілюструвати її. «... Jeden z najślawniejszych sztycharzy w Europie, Oleszczyński, dedykował mi sztych piękny, wysławiający Chmielnickiego», – пише Юліуш в листі з Парижа від 8 грудня 1832 року . А 10 лютого наступного повідомляє їй із Женеви: „ ...Wynalazłem krytykę moich poezji w Revue Europeenne. Bardzo pochlebnie mówią o mnie. Zaczynają od wyjścia na świat Bogurodzicy, dają tłumaczenie tego hymnu, potem mówią o «Żmii» y pochwałami. ...Jest wszędzie trochę ocukrowanej krytyki, ale jest i to, że mam lat 22 i że rzuciłem podstawy literackiej sławy» [48, s. 146]. Але цей народнопоетичний матеріал, який покладено в основу твору, так своєрідно осмислений і переосмислений автором, так переплавлений в чорнилі його власної поетичної інтуїції та фантазії, так переламаний крізь його романтичне сприйняття, що його важко помітити. Особливо утруднює справу те, що Словацький не дбає про збереження специфічних національних і етнографічних прикмет використаного ним фольклорного матеріалу, а трансформує його мотиви в загальноромантичному літературному плані.

Поема «Żmija» звучить упродовж усього твору відчайдушними барвами, небувалими ситуаціями, дивовижними авантюрами. Перед очима зринають картини Дніпра і Запорозької Січі. Фабула переносить нас у повну відчувальної метафізики давню добу – не архаїчну, але у нашому сприйнятті однозначно давноминулу, з тих, про які частіше всього говоримо – легендарна. Такий же колоритний, нерідко до переситу згущений у своїх прикметах, однак все ж розмитий, неясний, свідомо розфокусований малюнок мають і загадкові події, справжній сенс яких ховається в до кінця не розшифрованих підтекстах, і герої – люди, які виразно переростають буденність, проте позбавлені детальної психологічної проробленості, не

характери – скоріш носії якогось одного й до того ж екстремного у своїх виявах почуття, хоча навіть портретно не описані, виведені наче в масках з імлі, позаяк їхня справжня, жива і достеменна істота схована аж надто вже глибоко.

Тим самим читацька уява, спокушаючись смаковитістю зображеного, все ж не потрапляє в лещата жорстко виписаних ситуацій. В її розпорядженні опиняються вільні поля недовомленого, опущеного, що може, це й становить головний чар «Żmija», де фантазія може почувати себе так вільно й розкуто. Читач ніби йде за натхненним поетом - проводирем, не помічаючи, що на тій дорозі й сам мимохіть стає мов би співавтором, домислюючи недоказане, виповнюючи сюжетні пустоти витворами своєї розбурханої уяви.

Простіше кажучи, тут стикаємось з добре відомим літературі тогочасної доби прийомом, який призводив до «кристалізації почуттів», тому так охоче і часто використовувався в творчих лабораторіях письменників романтичних уподобань. Останні не випадково тяжіли до так званого «фрагмента», чия неповнота становила для них високо поціноване достоїнство. Та ж фрагментарність у межах твору, яка, однак, долається введенням його в цикл постійними, буквально рефренними поверненнями до теми з метою використання найрізноманітніших її сюжетних зрізів та їх якихось нових проекцій, характерна і для Юліуша Словацького. Твір розпочинається з опису головного місця всіх подій. Ним постає Чортомлицька Січ, розташована на островах – там, де Чортомлик протокою впадає в Дніпро:

Piękny to widok Czertomeliku,
 Sto wysp przerznięły Dniepru strumienie,
 Brzoza się kąpie w każdym strumyku,
 Słysząc szum trzciny, słowika pienie.
 A kiedy wiosną wezbrane wody
 Zaleją wszystkie wyspy dokoła,
 Jeszcze nad wodą widać drzew czoła,

Jakby ruszałek cudne ogrody,
 Gałązką mącą wodne błękity.
 I jeszcze słowik w gałązkach śpiewa,
 I szumią brzozy, lecz nad ich szczyty
 Wznosi się fala i nikną drzewa.
 Dziko Dniepr szumi, gdy w jego łonie
 Sto wysp zielonych wiosną zatonie.

[47, с. 122]

Відразу ж задається образний код дикої природи, точніше – хижої стихії, яка проявляє себе у нечуваній повені, що наступає звідусіль й поглинає все в глибинах, приймаючи в своє лоно «сто островів тих зелених». Гіпертрофія неприборканої стихії постає виразною образно-емоційною паралеллю до духовного стану втягнутих в її потужні нурти – водовороти людей: природне і людське сплітаються тут у тісних обіймах любові – смерті, адже в такому перенапруженні єства границя між одним і другим стирається, стає легко поконаною. ця персоніфікована у проявах демонічного, всесильного й водночас болісного начала екстремальність образу є найбезпосереднішим проявом такого роду поєднання природного і людського, отже, чимось більшим, значимішим та разом з тим значно глибшим, ніж просто такий собі традиційний пейзажний супровід подій, їхнє натуральне тло. Але змальована Словацьким сцена бере витік не тільки й виключно в специфіці романтичної образності, змодельована не лише палкою поетичною уявою. Щось почерпнуте з потаємних куточків юнацької пам'яті, щось запозичене з книг, щось зродилося само по собі у духовному зусиллі творчого акту. Вона спирається на певні творчі імпульси, хоча, звісна річ, переплавляє їх у високої проби ліризм.

Словацький, використав конкретні фольклорні джерела при створенні «Żmija», це насамперед народні легенди про Зміїв вал, про отамана Змія. На це джерело посилається сам поет у поясненні до поеми: «Na Ukrainie lud dotąd pokazuje wał ogromny, wałem Żmii nazywany; niektórzy sądzą, że Żmija

był jednym z pierwszych i najdawniejszych wodzów Zaporozża; inne podanie niesie, że szatan pod postacią żmii niósł wielki kamień, chcąc nim kościół przywalić, i przerażony kura zapianiem, głaz na stepy upuścił. Idąc za pierwszą z tych powieści utworzyłem osobę bajeczną, będącą bohaterem mojego romansu, i z nią powiązałem różne przez historią wspomniane wypadki». Ще одна легенда подана Е. Ізопольським в «Athenaeum» за 1846 рік. Тут розповідається про козацького гетьмана Змія – великого і хороброго воїна, який, прагнучи вберегти свій край від ворожих нападів, наказав на його межах висипати високі вали, побудувати оборонні замки. Ця праця не була завершена, бо зрадлива дружини гетьмана повідомила про це ворогів, і ті несподівано напали і розгромили, а його самого вбили і порозвішували на валах. З того часу вали почали зватися змієвими.

Словацький поклав в сюжет народнопоетичну версію про козацького гетьмана Змія, давши волю фантазії та створивши власну версію.

У центрі зображеного постійно перебуває таємнича постать гетьмана Змія. Це – гіперромантичний персонаж – незвичний, самотній, непередбачуваний у своїх поступках, вольовий, всесильний, безкомпромісний і... глибоко трагічний.

Перед нами герой критичних ситуацій, тобто людина, що волею переростаючих її обставин змушена постійно перебувати на ризикованій грані добра і зла, подвигу і зради, слави і ганьби, життя і смерті:

«Z tężeniem konia leci przez wrzosa,
To pan nasz, Żmija, hetman na Niziu.
Bielą się wzbite tumany rosy,
Spod kopyt konia spłoszone wrony
Stadem się zbiły, siadły na krzyżu.
W burzanie miga kołpak czerwony,
Stalowa zbroja miga w burzanie:
Witaj, hetmanie! witaj, hetmanie!»

Наскрізь загадковим є його походження, оскільки лише у фіналі, вже на краю могили, відкривається причина такої трагічної роздвоєності. Втілюючи модус козацтва, він – при всій своїй нетиповості чи, коли завгодно, завдячуючи саме їй, – і є козаком у всій метафізичній повноті такого способу існування. Він один виведений тут крупним планом, що цілком відповідає відомому романтичному тяжінню до зображення індивідуалістичних типів, властиво навіть не особистостей – людей-фанатиків, одержимих якимось поривом, неunikнено згоряючих у спробах його реалізації. В даному випадку це всеохопна жага волі, адже «Zaporożec odwiecznie nie sprzeda się do niewoli!» [47, с. 112].

Увесь драматизм життєвого положення Змія полягає в тому, що він, прагнучи цілісності, несе в собі принципово неподолану двоїстість. Турок, котрий вірою і правдою служить українцям, являє нам типову ситуацію чужого серед своїх і свого серед чужих; ніхто й ніщо не в силі тут щось змінити. Козацький гетьман у міру «розщепленої» самосвідомості та неможливості якось її подолати – більшою мірою жертва, ніж герой, хоча про ту його муку ніхто не знає, серед його близького оточення лише невиразно здогадуються, що його таємничість і понурість є проявами якихось страхітливих причин. Він – в'язень власного сумління і нема для нього більш суворої в'язниці, як немає будь-якого, бодай найменшого, шансу вибратися з неї. Все тут позначено неunikненою таїною, яка з розвитком постає справжнім фатумом.

Не випадково в руках іновірця розпадається православна ікона. Не випадково інтимне життя Змія знаковане такою ж хоробливістю (у його випадку демонічну Русалку, «діву цвинтарів» Ксенію чи турчанку Зулему важко вважати за «нормальний» життєвий вибір). Не випадково і те, що в поемі вже у першій пісні починає звучати, мотив невідворотної смерті, яка, виявляється, всього тільки за якийсь крок від нас: «Jutro i na naszej powiedzą grobowi!» [47, с. 112]; «..wrony czarna zgraja, wystąpiwszy, na krzyż niespodziewanie siadła» [47, с. 114]; «Cicho!. Oto cmentarz.» [47, с. 114]; «Dyszą

chłodem ciemne groby» [47, с. 115]; «..Śmiech jest szaleńczy, cisza łyka i mrok jest trumienny» [47, с. 113]; «Dusze zmarłych błdziły smutecznie» [47, с. 112]; «Hetmana wiosłował kraj grobu stoi» [47, с. 114]. В дусі передромантичної «цвинтарної поезії», створюється мотив нагнітанням тривожних образів-символів. Річ не тільки в тому, що наше буття з самого початку мічене тавром неухильного кохання. І не в тому, що смерть під пером Словацького (що загалом прикметне для всієї його творчості) уподібнюється тіні, настільки вона є сталим супутником людини. Смерть в екзистенційному плані поеми – заслужене і, мабуть, таки єдино справедливе покарання того, хто настільки спотворив власне життя, що в останньому врешті-решт губиться будь-який сенс; тому Змій і відгукується на її заклик, більше того, – сам розпачливо шукає смерті, намагається її прискорити. Разом з тим стала присутність відчуття смерті не тільки створює атмосферу нестерпності, а й переключає оповідь твору в сферу ірреального.

Так породжується містична атмосфери поеми. Вона і не може не постати у творі, образність якого густо замішана на чаклунстві, найчорнішій зраді, убивствах, божевіллі, тяжінні до суїциду, могилах, мертвяках й т. п., що, своєю чергою, відкриває перед нами широке поле для усіляких зіставлень з подібними романтичними творами і її моральне (передусім) покарання. Інакше кажучи, на перший план виступає весь драматизм такого не так вже й унікального випадку за тодішніх поспіль часів відкритого й люто безкомпромісного у власних проявах національного, релігійного та суспільного протистояння.

Вся ця незвичність кодифікується укладом життя Запорозької Січі – місця в усіх відношеннях незвичного, ніби іншої планети, бо тут діють суто свої, більш ніде не подибувані закони. Тим-то Січ упродовж усього часу існування для неспокійних душ, осіб авантюрного складу мала таку магнетичну силу.

Свій твір Ю. Словацький не випадково називає іменем головного персонажа, як не випадково всі події в поемі замикаються надану постать чи,

точніше, генеруються нею, спадково приймаючи в цей спосіб і демонізм, і таємничість, і пригодницьке начало, і передчуття страшного фіналу. В образі Змія стикаємось із взірцевим байронічно-романтичним героєм, адже козацький ватажок за великим рахунком є персоніфікацією головних романтичних уявлень про егоцентричну натуру як втілення всього спонтанічного, вільного й самобутнього, водночас демонструючи в тих якостях трагізм можливого, однак не сповненого.

Звісно ж, він акумулює у собі не правду життя, оскільки знаходиться далеко від усього щоденного і пересічного, а всеохопну екстрему помсти («двосічний меч»), тобто апріорно і для себе, і свого оточення нищівне, сліпе, невідворотне начало, навіть жахливе (остання якість підкреслюється хоча б уже «нелюдською» семантикою імені Змій), яке здатне служити скільки-небудь тривкою основою нашого існування. Втім, інакше й не може бути, бо до нас промовляє вольовий імператив сильної особи, котра не в силі подолати свій принципово не завершений внутрішній розлад на рівні роду, нації, віри та піднятися добром над злом. Змій може багато чого, але не все. Головне ж – він таврований своїм минулим, яке постійно гнітить його душу, стоїть на перешкоді навіть найшляхетнішим намірам, щоб врешті-решт привести до остаточної поразки. Не маючи спокою, він не має ані щастя, ані скільки-небудь надійного пристанища, оскільки, як говорить народ, «від себе не втечеш». Звідси виводиться весь непересічний трагізм його буття і виразна екстраполяція ідейного плану поеми в область екзистенціальних й передусім морально-етичних проблем. У тих свідомо згущених контрастах, доведених до крайності суперечностях, межевих ситуаціях як постійній данності існування такого людського типу, згідно з уявленнями Словацького, виявляється козацька натура. Козак, як специфічний продукт свого пограничного середовища, тим щедріше наділяється суто романтичними рисами, чим виразніше вони вгадуються автором у ньому, і це, підкреслимо, в тому й в другому випадку таки інтенсивно зустрічний рух. Іншими словами, романтична уява багато в чому лише домальовує, доводить до

формо-змістової повноти та стилістичної відточеності цей мінливий, важко вловлюваний, проте легко вгадуваний у власній лицарсько - розбійничій сутності образ, який на кінцевому етапі вже однозначно сприймається як символ.

До цього можемо ставитися по-різному, однак, попри різні оцінки, не підлягає бодай найменшому сумніву, що козак для доби Юліуша Словацького був втіленням романтичних тяжінь до всього екзотичного й внутрішньо контрастного, а літературні висновки польського митця певною мірою сприяли закріпленню у масовій свідомості саме такого, значною мірою зміфологізованого, однак колоритного тоді стереотипу людини, що зухвало викликає на двобій увесь світ.

Події Коліївщини – одного з найбільш масових повстань українського народу проти польсько-шляхетського поневолення – стали основою також сюжету поеми «Zamek Kaniowski» С. Гощинського. Однією з найяскравіших постатей радикального крила польських поетів – романтиків є особа Северина Гощинського, життя і творчість якого були підпорядковані одній благородній меті – дати свободу не лише Польщі, а й Україні, на землі якої він виріс, проникся її болем і прагненням волі.

Його поема присвячена подіям гайдамаччини, сповнена почуття пошани, а не тільки співчуття до українського народу, який має свій власний погляд на світ і прагне незалежно від будь-яких впливів влаштувати свою долю. Поет захоплений героїзмом українського народу і щиро йому симпатизує. Однак С. Гощинський бере лише один епізод із цих подій – взяття гайдамаками Канівського замку. Оригінальність Гощинського як одного з творців «української школи» перш за все, в його автентичності, в показі гострих суспільних конфліктів крізь призму відчуттів самого українського люду. Пишучи свою поему, Гощинський не обмежився лише історичними матеріалами та переказами, а черпав творче натхнення з безпосередньо бачених картин людського життя і природи під час своїх мандрівок по берегах Дніпра та Росі. «Zamek Kaniowski» – твір не лише

своєрідний щодо авторського осмислення й оцінки Коліївщини, а й оригінальне явище тому, що були використані усно-поетичні традиції. Для історичного тла сюжету поеми використано, зокрема, факт здобуття і зруйнування гайдамаками канівського замку.

Поетичний світ «Zamek Kaniowski» був створений поетом-романтиком, схильним відчувати світ як одвічне панування земного хаосу, в якому всім неподільно володіє фаталізм, а всі подвиги героїв заздалегідь визначені долею. Ця доля, що переслідує героїв романтико-поетичних повістей Байрона, визначає також родовід головного героя «Zamek Kaniowski» – Небаба (деякі дослідники вважають його реальною особою), якого дволичість польських магнатів зробила ворогом Речі Посполитої.

Небаба, представлений Гощинським, – байронічний герой – козак з роздвоєною свідомістю, чий літературний портрет увібрав в себе риси як байронічного «корсара-бунтівника», так і лицарського ватажка. Треба згадати, що концепція романтичної «людини долі» була пов'язана з поняттям необхідності. Трагічна приреченість долею органічно пов'язана з якоюсь провиною героя, в данному разі – зведенням «шаленої» Ксені, яка, згідно з народною міфологією, є посланницею Бога. Небаба може тільки усвідомити своє власне призначення і підкоритися долі, яка тяжіє над ним.

Український герой Небаба – виразник думок самого Северина Гощинського. Небаба усвідомлює, у якому скрутному становищі поневолені його співвітчизники, тому й закликає козаків до активної протидії загарбникам. Хоча Небаба, а значить Гощинський, не розуміли далеких перспектив повстання, хоч він і діє в ім'я особистої помсти, проте втілює народні уявлення про справжню велич народного героя.

Постать Небаби змальована загалом у героїко-романтичному плані. Він справжній лицар, людина сильна й рішуча – здатний на самопожертву, має надзвичайно привабливу зовнішність. Його фізична краса доповнюється красою духовною, він вміє відстояти свою гідність. Звертаючись до козаків Швачки, Небаба прагне повести в бій за собою всіх тих,

U kogo ojciec jest zabity różgami,
 Całych, u kogo kobieta spodobała się panu,
 U kogo zgwałcona córka panamy,
 U kogo odebrano panamy kochaną.
 Imieniem rodziców i ich sumę i bólowi,
 Całe przyzywam, całe przyzywam:
 Wyjdźcie na przód - ruszajcie za mną!

[31, с. 54]

Не жадоба грабунку і крові, а справедлива, благородна ненависть і відстоювання людських прав керують вчинками Небаби. Соціальні, релігійні та національні суперечності сплітаються тут в одне. І, власне, примирення між паном та рабом просто неможливе. В образі Небаби майстерно сплилося реалістичне з фантастичним. Поряд із звичайними людськими рисами є щось особливе та надприродне:

Dlaczego że ten kozak, że śmiało do poręczy
 Podskoczył, uchylił się w alarmie,
 W rękach u jego aniżeli, z noża ścieka krew.

[31, с. 62]

Юзеф-Богдан Залеський як співець козацької України та представник «української школи» з великою любов'ю та шаною ставився до краю свого дитинства – краю, де пройшли його роки дитинства та ранньої юності. Кохана Україна, її романтичний образ залишилася в його пам'яті назавжди. Тому сентиментально-романтичний мотив давньої «козацької України» присутній у багатьох його «думках».

У думці «Czajki» головним героєм є кошовий Петро Конашевич. Він є також історичною особою – гетьманом сагайдачним України і Запорізької Січі та кошовим, яким був, поряд із Богданом Хмельницьким, найславетнішим воєводою «польських» козаків. Отримавши булаву від рук Зигмунта III, він не раз доводив свою звитягу у боротьбі проти татар і турків. Найгучніші його перемоги відбувалися на берегах Чорного моря, на

невеликих човнах, які мали назву «чайки». Знищував Конашевич ворожі міста і не раз спустошував цілі турецькі узбережжя. Поверненню з однієї з таких виправ присвячена думка під однойменною назвою «Czajki».

У творі прославляється один з найвідоміших отаманів війська Запорозького – Конашевич. Його образ є ідеалізований. Зі сторінок твору бачимо, що дружина, ідучи в бій, покладає усі свої надії на відважного і славного воєводу, з гучними закликами:

Przy wojennej tej pochodni,
Kiedy lekko wiatr zachodni
Pędzi z dymem i popiołem
Czajki nasze w kraj niżowy:
Bracia! Rażny okrzyk społem,
Niech nam żyje nasz Koszowy!

[59, с. 62]

Прославляючи гетьмана, козаки довіряють йому повністю, безстрашно йдуть в бій, покладаючись на досвід та інтуїцію свого вожака:

Lecz hetman w myślach jak niemy,
I wciąż na niebie żrenica,
I wciąż na sercu prawica,
Nie wie skąd, dokąd płyniemy,
Jakiś zamach knowa w głowie...
Noweż boje nam zapowie?
Ura!bracia!niechaj skinie,
Wnet ochocz w taniec nowy,
Z czajek na koń - i w pustynie...
Śród okrzyków: żyj Koszowy!

[59, с. 63]

Герой твору є втіленням мужності, відваги, сміливості, фізичної вправності, що визначає його поведінку та характер. Петро Конашевич не протиставляє себе навколишньому світу, не зачиняється у своїй гордій

самотності, а як справжній бунтар впевнено стає до боротьби і веде за собою численне військо. Не лише своїми вчинками, а й сутністю віїн кидає виклик супротивнику, і разом з тим вселяє віру у серця своїх воїнів-козаків.

У думці польського поета-романтика «Dumka hetmana Kosińskiego» перед нами постає схожий образ відважного гетьмана, який йде у бій на буланому коні. Символ нескінченного галопу коня – мотив, що сам по собі впливав на романтичну уяву, є водночас знаряддям долі, яка готує героя до високих звершень. Це – романтична постать відважного борця за Батьківщину, вірного Польщі, який впевнений у своїй перемозі, в той же час він покладається на волю Божу, як і всі козаки, і просить у нього благословення, мужності на майбутні звитяги і подолання перешкод, які постають перед кожним, хто обирає цей нелегкий шлях:

Nie płacz, nie bluźń, moja droga!
 Śmierć i życie – w łasce Boga,
 Proś go lepiej,
 Niech pokrzepi,
 Natchnie męstwem nas.

[59, с. 23]

Це – войовничий і запальний герой – гетьман козацького війська Кшиштоф Косинський, в якому втілюється міць та хоробрість ватажка заради Батьківщини:

Umiem z nagła wpaść na karki
 Rąbać szablą, grzmieć z janczarki;
 W lewo, w prawo
 Szybko, żwawo
 Nieść ogień i mord

[59, с. 21]

Ця постать не є вигаданою. Поет обирає героєм думки гетьмана реєстрового козацтва Кшиштофа Косинського, який наприкінці XVI століття очолив одне з перших козацько-селянських повстань проти

польського феодального гніту. Однак герой має дуже мало спільного з історичним Косинським. В зображенні польського поета козацький ватажок – це вірний слуга Речі Посполитої, який, виконуючи волю сейму і короля, виступає на боротьбу з татарами:

Kiedy wola
Sejmu, Króla
Każe bić się nam...

[59, с. 23]

На відміну від попередніх «думок», у цьому творі автор вводить елемент любовної тематики. Зображуючи кохану та її душевні переживання.

Таке потрактування Косинського зумовлене, очевидно, загальною тенденцією як польських письменників загалом, так і Богдана Залеського зокрема до оспівування лише козацько-шляхетської гармонії, злагоди і замовчування їхніх конфліктів.

Наступна історична постать, яка зацікавила поета – це гетьман Іван Мазепа. Йому присвячена «Dumka Mazepu», в якій автор з повагою ставиться до українського гетьмана, вихваляє його заслуги, незважаючи на те, що Мазепа втік з Варшави до Хмельницького.

Образ Мазепа привертав увагу багатьох письменників. Це – типовий байронічний герой, історія життя якого містила сюжет нещасливого кохання та жорстокої кари про невідворотність перебігу подій:

У своїй думці Залеський відходить від загальноприйнятого потрактування Мазепа, як зрадника України, натомість акцентує свою увагу на його мужності, відвазі, бунтівності:

Niech husarze krzyczą, gonia,
Trąbią hańbę Nalewajki;
Wpadniem na nich z liczną bronią,
Potem w zamki i na czajki
Nie zakuta w pancerz ręka,
Szablą w szablę mocniej szczeka.

[59, с. 42]

У коханні, яке постає в іншій іпостасі, ніж в «Dumka hetmana Kosińskiego», простежуються песимістичні настрої, оскільки головний герой не підтримує та не заспокоює кохану, а говорить про невідворотність перебігу подій:

Polko piękna! Polko hoża!
 Wstecz nie płyną woy rzeki,
 Twój kochanek z Zaporozża,
 Już nie wróci na wiek wieki!
 Gdzieś daleko u Rusinek
 Znajdzie miłość i spoczynek!

[59, с. 40]

На відміну від попередньої поезії, у «Dumka Mazery» Ю.-Б. Залеський уже звертає увагу на українсько-польський конфлікт. Український народ виступає своєрідним образом байронічного героя. Поет говорить, що українці підтримували поляків, захищали від ворогів, були їм вірними, але замість подяки страждали від польських утисків:

Myśmy Lachom byli wierni
 Przeciw hordom w każdej chwili
 Nim husarze, nim pancerni
 Naciągnęli, my już zbili.
 I cóż za to mamy w zysku
 Oprócz więzów ucisku?

[59, с. 43]

У цих рядках звучать нарікання українського народу на нелегку долю під польським гнітом. Однак, незважаючи на політичні акценти, Б. Залеський наповнив думку своєрідним колоритом. Автор, як це характерно для романтичної літератури, ідеалізує свого героя.

Ще один історичний персонаж у творі – Богдан Хмельницький. Він не є одним з головних героїв, а згадується епізодично. Про мужність, відвагу Хмельницького розповідає Мазепа:

I Czehryński zna starosta,
 Jak od rusej stronic kosy;
 Dobrze Bohdan pierze, chłosta,
 Gdy u Lachów na dół nosy:
 Nie pomogła nie łacina
 Nie pierzyna, nie dziecina...

[59, с. 43]

Перед нами постає не гетьман Хмельницький, окутаний ореолом слави, а лише месник, що нещадно нищить ворогів.

Отож, образ байронічного героя був широко розповсюджений у добу романтизму. До нього зверталися особливо письменники та поети «української школи», а саме у творах Ю. Словацького, Ю.-Б. Залеського та С. Гощинського бачимо героїв, які поєднували у собі виразні риси байронізму.

Юліуш Словацький у своїй знаменитій поемі «*Żmija*» показав героя, який знаходиться на межі добра і зла та змушений постійно перебувати у боротьбі з несприятливими обставинами, завдяки своїй непохитній волі. Всі події в поемі замикаються та генеруються з постаттю головного персонажа – гетьмана Змія, що увібрала в себе демонізм, таємничість, пригодницьке начало. В образі Змія стикаємось із взірцевим байронічно-романтичним героєм, адже козацький ватажок за великим рахунком є персоніфікацією головних романтичних уявлень про егоцентричну натуру як втілення всього спонтанічного, вільного й самобутнього, водночас демонструючи в тих якостях трагізм можливого, однак не сповненого.

Натомість, Небаба – герой поеми «*Zamek Kaniowski*» Северина Гощинського – справжній лицар, який здатний на самопожертву. Це герой-бунтар, який сам на сам знаходиться у конфлікті із суспільством. Він

неодноразово кидає йому виклик і відстоює свою гідність, адже його вчинками керують високі почуття, а у собі він поєднав риси як фізичної та духовної краси.

На відміну від двох попередніх поем, в українських «думках» Ю.-Б. Залеського ми бачимо образ відважного, бравого козака, в певній мірі навіть ідеалізованого. Він не схильний до песимізму, а навпаки вірить у щасливе майбутнє. Постаючи перед обличчям добра і зла, життя та смерті, гідності та зневаги, герой не втрачає надії, мужньо йде в бій, покладаючись на волю та промисел Божий, як це і було за доби козаччини.

ВИСНОВКИ

Умови появи і розвитку «української школи» польського романтизму вказують на необхідність дослідження творчої спадщини поетів цієї течії у широкому компаративістичному аспекті. Історично вона склалася на пограниччі двох культур, на так званих «кресах», стосунки яких з центром – Річчю Посполитою – мали географічний і політичний, культурний і етнічний, релігійний і мовний виміри. «Українську школу» як феномен польського романтизму, що формувався на українських землях, неможливо розглядати поза українським контекстом – взаєминами з культурою, традицією, фольклором українського народу, що мали безпосередній вплив на формування козацького дискурсу у творчості її представників.

Польські критики (В. Яблоновський, К. Ярецький, С. Довжицький, І. Матушевський, М. Яніон, І. Жмігородська, Ю. Павліковський, В. Фельдман, Ю. Клейнер, А. Ковальчиковська та ін.) епохи романтизму визначили певну групу польських письменників як «українську школу». Думка впливових критиків надовго поставила Словацького поза так званою «українською школою», хоч українські мотиви наскрізно проходять через усю його творчість від її початку аж до кінця; Україні присвячені й найкращі великі його твори. Сила українських елементів, що їх Словацький вніс у польську літературу, дає підстави, щоб поставити його поруч з визнаними представниками української течії в польській літературі – Залеським і Гощинським.

Корифеї «української школи» часто були об'єктом думки Словацького. Інтерес до української течії в літературі й ось ці різноманітні взаємовідносини з представниками «української школи», безумовно, підсилювали зацікавлення Словацького Україною й допомагали йому оформлювати українські мотиви в своїй поезії.

Українська історія, позначена кривавим драматизмом, постійними війнами і повстаннями, які спричинили появу такого суто українського

явища, як козацтво. Саме козацьке життя так захоплювало романтиків і тому ця тема є провідною у творчості багатьох представників «української школи». Козаки, які вважалися найбільш репрезентативним втіленням ідеї народу, були моделлю романтичного героя – людини простої, волелюбної, сміливої, з почуттям власної гідності, й людини, яка вміє цінувати, захищати свободу. Різноманітність романтичних трактувань образів України, потягувала за собою різноманітні образи героя-козака.

У своїх творах на історичну тематику Ю.-Б. Залеський відобразив шанобливе ставлення до козацького війська, наділивши його романтичними рисами. Поет найкраще й найповніше висловив своє захоплення українським козацтвом у поемі «Czajki», використавши для цього українську символіку, історичний сюжет, фольклорну ритмомелодику і мотиви. Польський поет створив прекрасну картину перемоги козаків і показав мужність українського народу в боротьбі з ворогами за свою незалежність. Автор, звертаючись до українських дум, намагається стати вище від народнопоетичного осмислення історичних явищ, конкретизувати їхній історичний ґрунт, зв'язати фольклорні образи і мотиви з конкретними історичними подіями.

Якщо козачинна є тим тематично найпрямішим і психологічно найпростішим виявом образу України, то його завершення і найвище втілення маємо у творчості Ю. Словацького.

Образ байронічного героя – мужнього, фізично вправного, сміливого, зухвалого, таємничого і безмежно гордого – був широко розповсюджений у добу романтизму. До нього зверталися особливо письменники та поети «української школи». Проаналізувавши твори Ю. Словацького, Ю.-Б. Залеського та С. Гощинського, бачимо героїв, які поєднували у собі виразні риси байронізму.

Ю. Словацький у своїй знаменитій поемі «Żmija» показав героя, який знаходиться на межі добра і зла та змушений постійно перебувати у боротьбі з несприятливими обставинами завдяки своїй непохитній волі. Всі події в поемі замикаються та генеруються постаттю головного персонажа – гетьмана

Змія, що увібрав у себе демонізм, таємничість, пригодницьке начало. В образі Змія стикаємось із взірцевим байронічно-романтичним героєм, адже козацький ватажок за великим рахунком є персоніфікацією головних романтичних уявлень про егоцентричну натуру як втілення всього спонтанного, вільного й самобутнього, водночас демонструючи в тих якостях трагізм можливого, однак не сповненого.

Натомість, Небаба – герой поеми «Zamek Kaniowski» Северина Гощинського – справжній лицар, який здатний на самопожертву. Це – герой-бунтар, який сам на сам знаходиться у конфлікті з суспільством. Він неодноразово кидає йому виклик і відстоює свою гідність, адже його вчинками керують високі почуття, а у собі він поєднав риси як фізичної, так і духовної краси.

На відміну від двох попередніх поем, в українських «думках» Ю.-Б. Залеського ми бачимо образ відважного, бравого козака, в певній мірі навіть ідеалізованого. Він не схильний до песимізму, а навпаки вірить у щасливе майбутнє. Постаючи перед обличчям добра і зла, життя та смерті, гідності та зневаги, герой не втрачає надії, мужньо йде в бій, покладаючись на волю та промисел Божий, як це і було за доби козаччини.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Булаховська Ю. Словацький Ю. Життя і творчість. *Слов'янська література*. Київ, 1997. 371 с.
2. Булаховська Ю. Версія Юліуша Словацького. *Зарубіжна література*. 1996. № 9. с. 27–32.
3. Вєрвєс Г. Польська література і Україна: літературно-критичні нариси. Київ : Наукова думка, 1985. 396 с.
4. Вєрвєс Г. Юліуш Словацький і Україна. Літературно – критичний нарис. Київ, 1959. 275 с.
5. Веселовський А. Етюди про байронізм. *Етюди і характеристики*. 1972. С. 63–82.
6. Войтюк М. Образ козака в поезії Юліуша Словацького *Стан і перспективи методики вивчення польської мови у закладах середньої та вищої освіти*: зб. тез доповідей ; Київ – Луцьк – Варшава, 06–10 жовт. 2025 р. Луцьк : Вежа-Друк, 2025. С. 79 – 82.
7. Євшан М. О. Б. Залеський і Україна. *Критика. Літературознавство. Естетика*. Київ : Основи, 1998. С. 323–328.
8. Єрмоленко В. Польща та Україна. *Зарубіжна література*. 2005. Число 1. С. 1–4.
9. Жулинська О. Б. Образ України як Аркадії серця у творчості Юзефа Залеського. *Rocznik europejskiego kolegium polskich i ukraińskich uniwersytetów*. Lublin, 2003. С. 17–22.
10. Західно–європейські письменники і Україна: (Юліуш Словацький). *Воловець Л. Братання словом*. Львів, 2000. С. 14–17.
11. Кирчів Р. Україна в польських альманахах доби романтизму. Київ, 1965. 265 с.
12. Кейда Ф. Художня концепція гайдамаччини у польській літературі 19 ст.: Україна в творчості зарубіжних письменників. *Всесвітня література в середніх навчальних закладах України*. 2001. № 5.

13. Кирчів Р. «Українська школа» польського романтизму в контексті міжнаціональних фольклорно – літературних взаємин. *Романтизм: Між Україною та Польщею. Київські полоністичні студії: зб. Наук. праць*. Київ, 2003. Т. V. С. 22–59.
14. Кралюк П. М. Українська школа в польській літературі. *Визвольний шлях*. 2005. Кн. 1. С. 62–68.
15. Кирчів З. Український фольклор у польській літературі (Період романтизму). Київ : Наук. думка, 1982. 136 с.
16. Левінська С. Юліуш Словацький. Життя і творчий шлях. Київ, 1973. 374 с.
17. Левінська С. Сліпуче сяйво блискавок поезії Юліуша Словацького: Урок – лекція. *Відродження*. 1994. № 10–11.
18. Мочульський М. Гоцинський, Словацький і Шевченко як співці Коліївщини. Львів, 1936. 275 с.
19. Павличко Д. Український патріотизм Юліуша Словацького. *Словацький Юліуш Срібний міф України: Поезії. Поєми. Драми*. Львів: Світ, 2005. 304 с.
20. Пчілка О. Юліуш Словацький, його творчість, життя і зразки творів. Київ, 1910.
21. Радишевський Р. Юліуш Словацький. Життя і творчість. Київ, 1985.
21. Рихлик М. Українські мотиви в творах Словацького. *Хроніка*. 2000. № 29–30.
22. Словацький Ю. пісня відпливаючи з поеми «Змій» (З історії краю): Вірш. *Зарубіжна література*. 1998. № 4. с. 14–20.
23. Словацький Ю. Історія світової літератури: У 10 т. Т. 6. Київ, 1989.
24. Україна і Польща доби Романтизму: образ сусіда. *Матеріали конференції присвяченої 190-річчю з дня народження Юліуша Словацького*. Кременець, 2000. 184 с.

25. Чернихівський К. Юліуш Словацький в українських краєзнавчих дослідженнях. *Україна та Польща доби романтизму*. Кременець, 2000. с. 138–148.
26. Щурат В. Ю. Словацький в українському письменстві і перекладі. Львів, 1969. 328 с.
27. Czermiński K. Ukraina w poezji Juliusza Słowackiego. Kraków, 1930. 230 s.
28. Duchińska S. Zaleski J. B. Wspomnienie pośmiertne. Kraków, 1952. 165 s.
29. Galster B. Paralele romantyczne. Warszawa, 1987. 300 s.
30. Grabowski M. O elemencie poezji ukraińskiej w poezji polskiej. *Literaturai krytyka*. Wilno, 1962. s. 37–62.
31. Goszczyński S. Dzieła zbiorowe. T. 3. Lwów, 1935. 350 s.
32. Goszczyński S. Nowa epoka poezji polskiej. *Dzieła zbiorowe*. Lwów, 325 s.
33. Goszczyński S. Podróż mojego życia. Warszawa, 1938. 296 s.
34. Historia literatury w zarysie / Pod red. M. Stępnia, A. Wilkonja. Warszawa, 1978.
35. Historia literatury polskiej w zarysie. Warszawa, 1978. 405 c.
36. J. Słowacki. Powieści poetyckie. Warszawa, 1954. 358 s.
37. Klejner J. Juliusz Słowacki. Warszawa, 1994.
38. Klejner J. Geneza i znaczenie «Beniowskiego». *Słowacki J. Beniowski*. Warszawa, 1945. S. 3–21.
39. Kowalczykowa A. Słowacki. Warszawa, 1994. 264 s.
40. Malecki A. Juliusz Słowacki. Lwów, 1901. 298 s.
41. Maślak W. «Żmija» Juliusza Słowackiego. *Księga pamiątkowa ku uczczeniu setnej rocznicy urodzin Juliusza Słowackiego*. T. 1. Lwów, 1909. 343 s.
42. Milska A. Pisarzy polscy. Warszawa, 1974. 210 s.
43. Rosnowska J. Goszczyński. Warszawa, 1987. 168 s.
44. Sikora A. Towiański i rozterki romantyzmu. Warszawa, 1969. 305 s.

45. Słowacki J. Dumka ukraińska / Словацький Ю. Українська дума. Львів, 1993. 217 s.
46. Słowacki J. *Dzieła*. T. 2. Wrocław, 1952. 338 s.
47. Słowacki J. *Dzieła*. T. 3. Poematy. Wrocław, 1952. 276 s.
48. Słowacki J. *Dzieła*. T. 13. Listy do matki. Wrocław, 1952. 335 s.
49. Słowacki J. *Dzieła wybrane*. T. 5. Warszawa, 1983. 208 s.
50. Słowacki J. Wielokulturowe źródła twórczości. Warszawa, 1999. 305 s.
51. Słowacki J. Wiersze i poematy. Warszawa, 1988. 230 s.
52. Suchodolski B. Seweryn Goszczyński. Życie i dzieła. Warszawa, 1927. 322 s.
53. Treugutt S. Pisarska młodość Słowackiego // Słowacki J. Powieści poetyckie. Wrocław, 1986. S. 2–24.
54. Tretiak J. Bohdan Zaleski. Warszawa, 1934. 298 s.
55. T. Pini. Młodość Słowackiego. *Księga pamiątkowa ku uczeniu setnej rocznicy urodzin Słowackiego*. Lwów, 1909. 355 s.
56. Witkowska A. Bohdan Zaleski, tajemnica sukcesu i zapomnienia. Poznań, 1995. 296 s.
57. Zaleski J. Poezje. Wydanie zbiorowe przejrzone przez autora. T. 4. Lwów. 1877. 289 s.
58. Zaleski Józef. Poezje. T. 1. Petersburg, 1855. 321 s.
59. Zaleski J. B. Wybór poezyj. Wrocław, 1985. 314 s.